

Coronakommitténs kontrafaktiska överväganden

Av Bengt-Åke Wennberg

Coronakommittén har fått i uppgift att utreda vilka förhållanden och förutsättningar som gjort att boenden inom äldreården drabbats så hårt av pandemin. Kommittén som består av synnerligen kunniga personer på området har gjort en noggrann genomgång. I deras rapport står allt vi behöver veta om vad som faktiskt hände. Händelseförloppet förklaras av kommittén med en olämplig struktur, bristande beredskap, senfärdighet och ofullständig styrning. Alltså – resonemanget är att "om inte om hade varit" så hade flera äldre kunnat räddas. Ett sådant resonemang kallas inom vetenskapen för *kontrafaktiskt*.

De flesta resonemang om ligger till grund för hur man bör hantera olika samhällsfrågor är av denna typ ([Ramírez 2013](#)). Det är därför förvånande att logiken i den typen av resonemang så sällan problematiseras i forskning, i massmedia och bland de som har anledning att fundera över samhällsfrågor och demokrati.

Kontrafaktisk (av latin *contra* 'mot' och *faktum*), betyder enligt Nationalencyklopedin något som är stridande mot den verklighet som faktiskt är/var förhanden. Kontrafaktisk går då ut på att undersöka vad som hade kunnat ske vid en given tidpunkt om de verkliga händelserna hade utvecklats på olika alternativa sätt. Det vill säga om regeringen i detta fall gjort så eller så istället för det som faktiskt gjordes. Jag och Monica Hane har i en tidig artikel beskrivit principen ([Wennberg, Hane 2014](#)).

Coronakommittén är påhejad av massmedia och opposition som menar att deras redovisning och granskning kan ligga till grund för en svidande kritik mot regering och makthavare. I denna blogg kommer jag att hävda att just på grund av undersökningens kontrafaktiska karaktär så kan en sådan kritik vara irrelevant.

I en genomgång som jag och Monica Hane tidigare gjort om utvärderingars relevans kom vi fram till att den typ av utvärdering som coronakommittén har gjort sällan har något värde för det framtida handlandet. Resonemang med utgångspunkt från en sådan analys resulterar bara i gräl om "vems fel det var". Samma typ av misstag kan då komma att upprepas gång på gång igen – inte bara av regeringen utan alla som tar sig an liknande frågor ([Wennberg 2014a](#)).

Om jag trott att skeendet hade varit lagbundet som exempelvis när det gäller ett tekniskt handhavande så skulle jag medgett att man i princip skulle kunnat förutsäga att vissa sätt att hantera något skulle kunna ge förutsägbara resultat. Detta förutsätter att den som kritiserar själv har kunskap om sambanden. Om någon i ljuset av sådan allmän kunskap väljer att agera i strid med vad man redan vet kan denne med rätta kritiseras för att vara oförståndig. När det gäller pandemihantering på äldreården finns så vitt jag vet ingen sådan etablerad och väldefinierad kunskap.

Här kan många protestera och tycka att de vet bättre. Jag hävdar att de då är fast i en tankefigur som man hämtat från analysen av naturvetenskapliga, biologiska eller tekniska skeenden som följer givna samband. Exempelvis att en viss behandling alltid (eller i varje fall nästan alltid) kan bota en viss sjukdom eller att en viss organisationsmodell garanterar framgång. ([Wennberg 2014b](#)).

Jag menar att skälet till osäkerheten är att mänskliga samspel inte är förutsägbara. Det mänskliga samspel som föregått pandemin och som uppstått under den är unikt för situationen och de förutsättningar som råder. Det är också en konsekvens av de föreställningar, intentioner och relationer som existerar hos de personer som deltar i samspelet. Dessa kan skilja sig mycket från motsvarande engagemang och föreställningar bland de berörda i andra länder.

Även om man som kommittén ytligt kan jämföra förhållandena med andra länder så är just den samspelessituation som man har att hantera här i Sverige unik. Varje försök att påstå att det aktuella skeendet skulle ha lett till ett annat utfall om man hade agerat annorlunda är

därför bara gissningar. Dessutom vet ingen hur en regerings försök att reagera på situationen på det sätt kommittén rekommenderar hade mottagits av signifikanta aktörer. Sådana försök kunde till och med ha gjort situationen värre ([Nordengren Christensen 2011](#)).

Ett annat skäl till just min tveksamhet är att ledningens och olika myndigheters inflytande på skeendet numera är mycket begränsat. Det finns hos alla, ledning såväl som medarbetare, en övertro på HPR. (H=hierarki. P=paternalism och R=regelstyrning) ([Wennberg 2018a](#)).

- Den **hierarki** som består av en ledning med underställda skapar i varje led ett bedrägligt behov av att skapa *en för alla och alltid fungerande helhetslösning* när det effektivaste i grunden istället vore att de olika unika personerna och grupperna som drabbas kan söka sina egna lokala lösningar på problemen.
- **Paternalism**, det vill säga att försöka styra vuxna personer med faderslika råd om hur de skall agera fungerar lika dåligt. Råden blir schematiska, illa avpassade och främmande för de som skall tillämpa dem och de upplevs kränkande.
- **Regelstyrning**, det vill säga att försöka reglera beteendet, fungerar lika illa eftersom det begränsar individernas möjligheter att finna kreativa lösningar just i den situation de själva finns i.

Det finns naturligtvis ett behov av en ordning och av att dela med sig kunskap med relevans för hur olika situationer skall hanteras och visst måste samspelet då och då regleras. Men en övertro på HPR gör individerna passiva och bidrar dessutom till att medarbetare bli än mer beroende av ledning. De blir därmed än mer begränsade och mindre lämpade att självständigt samarbeta med varandra för att lösa komplexa problem.

Ett allt för starkt inslag av HPR kan därför bidra till att det utvecklas en situation där många av de brister som kommittén påpekar inte noteras och att situationen kan fortgå och växa till sig i väntan på att "någon" skall komma med nya direktiv. När krisen sedan visar sig vara ett faktum som inte kan döljas hamnar man i ett dilemma. HPR kan inte överges eftersom verksamheten inte är "vuxen" att mer självständigt skapa det samspel som kan hantera problemen. Den desperation som då uppstår ökar kravet på HPR och det uppstår en ond cirkel som långt tidigare borde ha brutits.

Jag har förstått att just det sociala samspel som jag refererar till i denna blogg är ett viktigt skäl till att man inom den historiska kontrafaktiska forskningen är tveksam till tvärsäkra påståenden om vad som kunde hänt om ... Faktum är att vad aktörerna i samspelet väljer att göra, inte i första hand bestäms av dem själva, utan i hög grad av agerandet av andra aktörer i omvärlden *och av vad omvärlden förväntar av dem* vid det aktuella tillfället.

En del av den historiska kontrafaktiska forskningen som jag tagit del av går därför djupare och söker efter den "tidsanda" som medför att samspelet blir som det blir och det kollektiva beteende som därmed medför att aktörerna väljer att göra som de gör ([Wennberg 2020](#)). Genom sådana undersökningar kan man spåra hur olika skeenden uppstår och går i varandra

allteftersom erfarenheter och möjligheter växer och olika inflytanden och händelser får konsekvenser för utvecklingen.

Frågan som jag ställer i denna blogg är alltså om den ”verkliga” orsaken till de brister som coronakommittén påpekar egentligen bottnar i en allmänt etablerad övertro på tankefiguren HPR. I mina tidigare bloggar har jag visat att denna övertro funnits sedan länge och att varnorna är djupt etablerade. Jag har också kunnat ifrågasätta värdet av de lösningar som en problemdefinition i enlighet med HPR kommit fram till.

Denna övertro har enligt min mening medfört ett mycket stort och destruktivt inflytande på den kommunikation som måste till för att ett konstruktivt samspel skall kunna etableras. Tyvärr så är vägen att lära sig en mer konstruktiv kommunikation lång och innebär ett systematiskt övande – ett övande som inte kan göras enskilt på kammaren utan måste göras tillsammans med någon som hör skillnad på en byråkratisk diskurs och den diskurs som har samspillet som utgångspunkt ([Wennberg 2018b](#)). Vi kan därför under lång tid framöver tvingas vänja oss vid HPR och de misstag och brister som då uppstår.

Texter om kontrafaktisk analys och utvärderingar

Nordengren Christensen S ((2011): *Approaching Counterfactuals in History*. Oslo: Humanistiska fakulteten på Oslo Universitet.

<https://antikvariatnorge.no/product/approaching-counterfactuals-in-history-with-a-case-study-of-the-historiography-of-the-war-in-bosnia-herzegovina-in-1993/>

Ramírez J L (2013): *Kontrafakticitetsbegreppet, handlingsklokheter och retorikvetenskap*. Degerfors: Samarbetsdynamik AB

https://naetverkssamhaellet.se/Filerpdf/Ram%C3%ADrez/JLR_37.pdf

Wennberg B-Å (2014a): *Problemen med kontrafaktiska analyser*. Degerfors: Samarbetsdynamik AB.

https://naetverkssamhaellet.se/Filerpdf/Bloggar/Bloggar2020/Kontrafaktiska_analyser2.pdf

Wennberg B-Å (2014b): *Reflektioner efter ett utvärderingsprojekt*. Degerfors: Samarbetsdynamik AB.

<https://naetverkssamhaellet.se/Filerpdf/Bloggar/Bloggar2020/Utvardering.pdf>

Wennberg B-Å och Hane M (2014): Det äkta demokratiska uppdraget – att pröva kontrafaktiska påståenden.

https://naetverkssamhaellet.se/Filerpdf/Bloggar/Bloggar2020/Demokratiska_oppdraget.pdf

Wennberg B-Å och Hane M (2015): Med samarbete som utgångspunkt. Abonnemangsrapport 129. Degerfors: Samarbetsdynamik AB.

https://naetverkssamhaellet.se/Filerpdf/Kabnrapporter/129Med_samarbete_som_utgangspunkt.pdf

Wennberg B-Å (2018a): Det ”perfekta” samhällets sammanbrott. Degerfors: Samarbetsdynamik AB.

<https://naetverkssamhaellet.se/Filerpdf/Bloggar/Bloggar2018/Blogg1809021x.pdf>

Wennberg B-Å (2018b): Triadiska samtal krävs för att formulera samarbetsåtagandet. Degerfors: Samarbetsdynamik AB.

<https://naetverkssamhaellet.se/Filerpdf/Bloggar/Bloggar2018/Blogg1808241x.pdf>

Wennberg B-Å (2020): Den nya, nödvändiga och oförlösta kunskapen om människans sociala system. Degerfors: Samarbetsdynamik AB.

<https://naetverkssamhaellet.se/Filerpdf/Bloggar/Bloggar2020/Blogg2004085.pdf>